

Žemių ribų ženklimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVI a.

Diskusija

2013 m. kovo 16 d. Užutrakyje diskusiją vedė doc. Rimvydas LAUŽIKAS.

Jos dalyvių klausimai, pastabos ir svarstymai žurnalo skaitytojų dėmesiui pateikiami redaguoti, sutrumpinti ten, kur nutolo nuo dr. T. Čelkio pranešimo ir 4-ojo prigimtinės kultūros seminaro tematikos.

Aistė ANDRIUŠYTĖ. Gal riboženkliais buvo ir pastatai?

Tomas ČELKIS. Viename XVI a. šaltinyje buvo minima dvaro klėtis. Priklauso nuo to, iki kur ribos siekė. Jeigu kapinės būdavo aptvertos, riba būdavo ir ta tvora.

Rimvydas LAUŽIKAS. Pastatai neilgaamžiai, ypač mediniai. Pajuokausiu, sovietmečiu daugelis archeologinių tyrimų vietų buvo „pririštos“ prie fermų, nes galvota, kad ferma yra „amžina“.

Rūta LIOGIENĖ. Paminėjote tvoras kaip ribas. Didelems plotams jos nepritaikomos, bet kada jos apskritai buvo pradėtos naudoti?

T. Č. Tvorą kaip ribą yra labai senas dalykas. Netgi vadinamuosiuose kryžiuočių kelių aprašymuose yra minimos įvairios užtvartos, tam tikros ribos, turėjusios labai konkrečią paskirtį – ne tik apriboti, bet ir apsaugoti. Taigi 1360 m. ar 1343 m., dabar tiksliai nepasakysiu, Mazovijos ir Vokiečių ordino sienas žymėjo tarp dviejų pelkių iškastas griovys su kažkokiu įtvirtinimu. Vienos pelkės pavadinimas – Tolumpelkė (vokiškame dokumente!), antros pavadinimo neprisimenu, atleiskit. Tai rodo, kad tai baltiškos kilmės atribojimo tipas, kurį ir vėliau valstybių reikmėms naudojo tiek Ordinas, tiek Mazovijos kunigaikštis.

R. L. Esama teorijos, kad Romos pylimai, siena su barbarų žemėmis, atliko ne tiek gynybinę funkciją, jų paskirtis buvo kontroliuoti gyventojų judėjimą. Minėjote įtvirtinimą, užtvartą tarp pelkių. Jeigu praėjimo vieta užtvėriama, keliaujantys žmonės yra nukreipiami į kitus kelius ar miestus, kur galima rinkti mokesčius, parduoti prekes, maistą ar nakvynę. Kiek mes lietuviškoje medžiagoje turime užuominų ar požymių, kad panašios tvoros ar užtvartos galėjo būti naudojamos kaip gyventojų judėjimo

kontrolės priemonė, siekiant nukreipti jų srautus į vieną ar kitą pusę?

T. Č. Turime vieną konkretų pavyzdį. Kai 1473 m. buvo delimituojama LDK ir Livonijos riba prie dabartinės Bauskos pilies, ši siena, atrodo, tebėra ir šiandien, kad žmonių judėjimas būtų mažesnis, ten buvo iškastas griovys ir pastatytas tiltelis. Tikriausiai ten buvo renkamas maitas ar kažkas kontroliuojama, nes rašoma: „Mes iškasėme griovį, kad žmonės mažiau čionai vienas pas kitą vaikščiotų“, ir viskas. Taip 2 mylios iki Bauskos pilies gal buvo stengiamasi išvengti pasienio gyventojų konfliktų, nes nuo jų viskas ir prasidėdavo... Visos lietuviškų teritorijų pasienio bėdos gal ir neatsispindi šaltiniuose, bet yra geras rusėniškų teritorijų pavyzdys – iš LDK kanceliarijos siunčiami laišakai Maskvos valdovui: kažkaip išspręskim pasienyje kylančius gyventojų vaidus ir ginčus. Nes įsiverždavo, tarkim, iš LDK pas rusėnus, išsivarydavo žmones, gyvulius, sudegindavo sodybas. Arba atvirksčiai. Toks gyvenimas buvo. Gera siena buvo taikos garantas.

Audronė ŽITKUTĖ. Gal teko šaltiniuose aptikti Dūkštų apylinkėse esančio akmens-riboženkliaus paminėjimą?

T. Č. Konkrečiai Dūkštų akmenys – neteko. Bet akmenys su visokiais riboženkliais šaltiniuose minimi. Žinau Drūkšų pavyzdį. 1545 m. buvo atliktas Livonijos ordino ir LDK sienos patikrinimas, ir įdomu, kad Drūkšų ežero saloje buvo pastatytas dvigubą kryžių primenantis riboženklis, akmeninis, milžiniškas. Su užrašu, kad tai yra „Finis Magnus Ducatus Lituaniae“. Aišku, tokių kūrinių pastatyti galėjo tik valstybės administracija kuri turėjo pinigų ir galėjo pasamdyti meistrus.

R. L. Tęsiant akmenų temą – Lietuvoje turime nemažai mitologinių akmenų, nebūtinai su ženklais. Ar galime pagal juos atsekti senąsias teritorinių vienetų ribas, jei šie akmenys nepajudinti iš vietos?

T. Č. Sunku pasakyti, pajudinti jie, ar ne. Bet viduramžių žmogus pasaulį dažniausiai suvokdavo per tam tikrus artefaktus, kurie jam geriausiai įstrigdavo atminty. O kad įstrigtų atmintyje, reikėdavo kažkokios ceremonijos, netgi tam tikro ritualo, nes daugelis viduramžių žmogaus mąstymo kategorijų rėmėsi būtent įspūdžiu. Todėl

manau, kad šie plačiai paplitę akmenys buvo naudojami kaip riboženkliai. Pavyzdžiui, 1398 m. Salyno sutartyje nusakant LDK ir jau Vokiečių ordinui atitekusias Žemaitijos dalies teritoriją, Mūšos upėje minimas Rodės akmuo. Jeigu tokie ženklai minimi valstybiniu lygmeniu, jie tikrai buvo puikiai žinomi. Tokie akmenys būdavo dideli ir juos ištempti iš upės nebuvo paprasta. Tarkim, Dauguvoje, kuri rusėnų teritorijoje vadinama Dvina, yra į upę sumesti Borisovo akmenys. Tai milžiniški akmenys su iškapotais ženklais, simboliais, ant kai kurių net maldos užrašytos. Manoma, kad taip buvo pažymėtos vietos kunigaikščių žemių valdos, jų kompetencijų ribos. Taigi akmenys – gana tikslūs riboženkliai.

Vykintas VAITKEVIČIUS. Aš pratęsčiau ribų ir kapčių temą, klausdamas, kaip, iš kur ta riba atsirasdavo, ar tik ne akmenys, ažuolai, drevėtos pušys ir diktavo ribas? Juk, tarkime, didikas, gavęs iš Radvilų kokį dviejų ar trijų mylių plotą ir nieko daugiau, žinodamas, jog ta jo valda yra stačiakampė, turėjo ją kažkaip apeiti, apžiūrėti. Ar nebus taip, kad jie ir ėjo pro tuos objektus – pro kapelius, pro kalną, pro akmenį. Taip ta riba, truputį pavingiuodama, ir atsiranda.

Tomas ČELKIS. Taip. Žmonės pritaikydavo riboms žymėti tai, kas patogiu. Bet yra ir ženklai. Iškapoti ženklus, susirasti specialistą, kad tie ženklai būtų ir perskaitomi, buvo labai brangu. Pavyzdžiui, Pirmajame, Antrajame ir net Trečiajame Lietuvos Statute minimos milžiniškos sumos už kiekvieno kapčiaus sukasimą, pažymėjimą: du grašiai, du rubliai. Valstietis pinigų neturėjo, o bajoras jau galėjo sau leisti tokius žemės ribų antspaudus.

V. V. Gal tas mokestis labiau žyminis? Kokia čia problema iškalti ženklą? Gal tai išimtinė teisė?

T. Č. Taip. Nuėję pas notarą prašome, kad mums už tam tikrą mokestį patvirtintų nuorašą. Tuomet atvažiuodavo matininkas, ženklakalys, iškaldavo ženklus – ir viskas legalu. O pačiam ženklus žymėti buvo nelegalu.

V. V. Ne kartą esu radęs, jog net patys paprasčiausi riboženkliai, žemių kaupai arba kapčiai, buvo ne numeruojami, bet vadinami tikriniais pavadinimais! Turiu ilgą jų sąrašą, bet prisimenu tik du labai gražius pavadinimus: *Platuolis* ir *Aukštuolis*. Bet visi vardai ta pačia dvasia sukurti, tai buvo posūkių taškai, ir man šis principas atrodo labai svarbus, įsimintinas.

T. Č. Taip. Aš manau, kad ir šiandien kaimo žmonės turi tam tikrus pavadinimus kokiam upės kampui ar medis turi specialų vardą. Juk ir įspūdingi, dideli akmenys turi vardus – ar Velnio akmuo, ar susiejamas su žemės, kurioje guli, savininku... Pasikartosiu: to meto žmogui objektas turėjo daryti įspūdį, kad jį atpažintų ir pagal jį orientuotųsi. Žmonių buvo nedaug, o dykros gana plačios... Mūsų mąstymas šiandien labai abstraktus, tarsi planinis. To

meto žmogus nebuvo išsilavinęs, neturėjo tokio abstraktaus mąstymo, jam svarbiausia buvo tai, ką matė ir galėjo įsidėmėti. Svarbu buvo ir pavadinti, kad vėliau atpažintų.

R. L. Ar vietovardis galėtų nurodyti ribas, riboženklus? Gal kokia jo priesaga ar žodžio šaknis?

T. Č. Kažkada apie tai galvojau, manau, kad gali, bet dabar nepasakysiu, kaip. Pavyzdžiui, valstybių pasienyje yra Latveliai, Palatviai arba Lietuvėliai – jie vieni kitus kažkaip skyrė, tai tarsi riboženkliai. Bet tai tik mano interpretacija, reikėtų detaliau patyrinti.

Rasa BERTAŠIŪTĖ. Kai vyko Valakų reforma, labai greitai buvo keičiama visa žemėvalda. Kaip su riboženkliais? Jie irgi turėjo iš esmės keistis, jų formos, vietos. Ar dėl to nebuvo teisminių ginčų?

T. Č. Būdavo. Visos reformos žmonėms kelia didžiulę baimę ir pridaro nuostolių. Kai vyko Valakų reforma, visi bijojo kažko netekti. Ir kai valstybės sienas žymėdavo, susirinkdavo ištisi kaimai, bijodami, kad neatkirstų kokio jų žemės gabalėlio. Valakų reforma ir yra planinis teritorijos išmatavimas, suvokimas, tai labai gerai pastebima planuose. Atsiranda kitas mąstymas, kitas erdvės suvokimas, kitaip ji išskaidoma. Jeigu anksčiau reikėjo žemės ribas kažkaip įvardyti – iki upelio, iki medžio, žmonės nežinojo jos formos, per Valakų reformą ji jau išmatuojama, ir jie žino, koks yra jos vienetas...

R. L. Galima pratęsti mintį, jog Valakų reforma vyko dvaro žemėvaldos viduje. Ji ne tiek susijusi su dviejų savininkų tarpusavio santykiais, kiek su dvaro vidaus plano struktūra: ankstesnė valdų aibė, pakampėmis išsimėtę pievos ir pievelės, laukai ir laukeliai buvo konsoliduojami į vieną masyvą, sukeliant gyventojus į gatvinį kaimą ir apibrėžiant ribas, išmatuojant žemės sklypą režiais.

T. Č. Valakų reformai buvo labai svarbi apskaita. Nes jie pradėjo suvokti, kiek ir kokių pajamų galima gauti iš skirtingos žemės, jau buvo ir dvarų inventoriai, o vėliau net girių inventoriai – miškai aprašomi. Jie jau mąstė ūkiškai: kiek turim, ko turim, ko tai verta.

R. L. Bona Sforca, atvažiavusi iš Italijos, mąstė ūkiškai.

T. Č. Išties taip. Pagal Stanislovo Aleksandrovičius versiją, su ja susijęs vienas ankstyviausių LDK žinomų žemėlapių, kurį jis datuoja 1521 metais. Nemanųčiau, kad jis toks ankstyvas, bet ten yra Palenkės teritorija, dėl kurios žemės valdų konfliktavo Bona Sforca su Radvila. Palenkėje buvo didžiulės Bielsko girios, o Radvilos jas kolonizavo, įkurdino žmones ir t.t. Kilo didžiulis konfliktas dėl šitų valdų, ir vienas iš jo sprendimo būdų, be teismo, – pirmas žinomas žemėlapis, planas nubraižytas...

R. L. Šiuo požiūriu Bonos atėjimas į LDK šiek tiek asocijuotųsi su Jekaterinos II atėjimu į Rusiją, nes pasakojama tokia legenda – ne legenda, kad kai jinai perėmė

2013 m. Užutrakio seminaro dalyviai. Arūno Baltėno nuotrauka.

valdžią, visus susisodino ir paklausė: „Tai kurioj vietoj Rusija baigiasi?“ Ir niekas negalėjo atsakyti į šį klausimą, nes visi tik maždaug žinojo, kur kokie žmonės gyvena.

T. Č. Žinomas su Rusija susijęs dar įdomesnis dalykas. Ten buvo žemėlapių tradicija, ir Rusijoje caras mėgo turėt žemėlapi, į kurį pasižiūrėjęs matydavo, kokia didelė jo šalis. Į žemėlapi buvo įtraukiamos ir teritorijos, kurių jie niekada nevaldė, bet buvo mąstoma strategiškai: aš dar nevaldau, bet žemėlapyje jau yra, tad ateityje taip ir bus. Taip plėtėsi į Sibirą.

R. L. Tąkart Jekaterina pavaldiniui davė penkis rublius ir nusiuntė į Mokslų akademiją: „Tai jūs nupirkit bent vieną žemėlapi, kad mes matytume, ką realiai valdome“.

Dar norėčiau pasiteirauti dėl žemės ribų. LDK turėjome kelias skirtingas teritorines erdves, viena jų – tai senoji rusėniška erdvė, kur jau seniai, vos ne Kijevo Rusios

laikais, buvo sukurtos parapijos su aiškia teritorine struktūra, ir pagoniškosios Lietuvos teritorija, be jokių dirbtinių struktūrų. Ar galime kalbėt apie išryškėjusius kažkokius žemės ribų ženklavimo, apskritai žemės ribų suvokimo skirtumus tarp nuo seno krikščioniškos LDK dalies ir LDK dalies, kuri iki XIV a. pabaigos liko pagoniška?

T. Č. Mano asmenine nuomone, šiuo atveju nebūtina minėti religiją. Nes rusėniškose teritorijose egzistavo kitokia valdžios tradicija. Norint valdyti teritoriją, reikėjo žinoti, kas tau pavaldus – ten jau egzistavo tam tikros kunigaikštysčių valdomos teritorijos ir jų ribos, jie jau turėjo pasižymėję tas ribas ar bent jau žinojo, kur jos baigiasi. Tai įvyko daug anksčiau. Pavyzdžiui, žymint LDK ir Livonijos naujai nustatomas sienas, sakoma: „nuo to akmens iki to kalno“, o toliau: „štai priėjom Polocko ribas“. Ir viskas, ten jau viskas žinoma ir konkrečiau.

V. V. Aš dar trumpam sugrįšiu prie klausimo apie Valakų reformą. Manau, jog ji pakeitė mąstymą, formavo teritorijos, jos mato supratimą, bet juk XVII a. pabaigoje, ypač XVIII a. vėl buvo pradėti skaičiuoti žmonės. Kurį laiką vyravo teritorijos, žemės pabrėžimas ir apskaičiavimas, savo pajamų prognozavimas, o po kažkurio laiko vis dėlto buvo sugrįžta prie žmonių.

R. L. Turite galvoje dūmus?

V. V. Dūmus, revizijas. Ką pirmiausia daro Rusija, 1795 m. užėmusi Lietuvą? Skaičiuoja žmones, ne plotą.

T. Č. Prieš paskutinį Abiejų Tautų Respublikos padalijimą buvo įvykdytas milžiniškas žemių surašymas: nubraižyti planai...

V. V. Nubraižyta Lietuvoje ar Rusijoje?

T. Č. Ir Lietuvoje, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, pagal Lenkijos modelį. Vadinasi, radosi kažkoks naujas administravimo supratimas, suvokimas, kaip geriau vesti apskaitą – taip interpretuočiau. Tai buvo nauja, technologijos sklido.

V. V. Bet ar gali būti, kad XVIII a. vėl buvo sugrįžta prie žmonių? Ir XIX a. parapijų sąrašai – vėl daugybė žmonių sąrašų.

R. L. Aš truputį kitaip įsivaizduočiau. Grįšiu prie sistemų teorijos. Ši teorija sako, kad bet kuri sistema, nors tu ją sutvarkai, pamažu grįžta į natūralią chaoso būseną. Taigi Valakų reforma įveda tvarką: vienas dūmas lygus vienam valakui, labai aiški ekonominė struktūra. Bet kas įvyksta vėliau? Dalis žmonių miršta, lieka laisvų valakų. Kažkas valdo pusantrą, kažkas du valakus. Šeimos didelės, reikia išgyventi, tad valakai yra dalijami sūnums, taip atsiranda pusvalakininkai. Akivaizdu, kad laikui bėgant ta aiški Valakų reformos struktūra yra, ir reforma, jos idėja nebeveikia. Ekonominiu požiūriu ji nebeteikia tos pridėtinės naudos, kuri iš pradžių buvo. Kyla klausimas, kaip tą naudą vėl išgauti? Ir tada turbūt pereinama prie mokesstinio vieneto – dūmo, kaip pagrindinio, pamatinio. Taip pasakoma, kad pirmiausia sodyba yra mokesstinis vienetas ir tik po to žiūrima, kas kiek žemės turi.

T. Č. Man atrodo, kad čia reikėtų paminėti ir gyvenviečių tinklo kaitą, miestelių revoliuciją. Atsiranda privatūs miesteliai, jų daugėja, ir gyvenvietės keičiasi. Aš pritariu, jog ir tai reikėjo suregistruoti...

V. V. Gal čia svarbus ir mokesčių pasikeitimas, kai viskas verčiama pinigais...

R. L. Vietoj natūrinių duoklių įsigali činčas. Niekada neveikėme uždaroje erdvėje. Jau minėjome Boną Sforcą. Kalbant apie teritorializaciją ar Valakų reformą svarbu prisiminti, jog tuo metu ribų žymėjimas vyko visoje Europoje, mes nebuvo išskirtiniai. Viduramžių Europoje, turbūt ir Tomas tai patvirtins, linijinės ribos nebuvo plačiai žymimos. O renesansas suteikia visai

kitą erdvės sampratą, ir pasidaro labai svarbu nusibrėžti ribas. Kai kalbame apie vėlesnius laikus, apie XVII a. pabaigą – XVIII a. pradžią, turime prisiminti, jog ir vėl Europa keičiasi – ateina šviečiamoji ideologija, idėja, kad visi žmonės iš prigimties yra lygūs. Tas idėjinis fonas keitė ir administravimo sampratą, ir mokesčių surinkimo tvarką.

T. Č. Dar pridurčiau, jog literatūroje rašoma: kuo toliau į rytus, tuo svarbesnis žmogus, ne žemė. Mokestis nuo žmogaus. Pavyzdžiui, totoriai taip rinkdavo mokesčius. Į vakarus žmonės pradėjo gyvent sėsliau, įsitvirtino vienoje vietoje. Vis tiek Valakų reforma – tai milžiniškas sąmyšis. Kitas dalykas – XVI a. vykstantis valdų stambėjimas. Juozas Jurginis yra atskleidęs, kaip žemvaldžiai, kurie turėjo išbarstytas teritorijas – vieną lopinėlių Žemaitijoje, kitą kažkur kitur, pradėjo jas koncentruoti į vieną vietą – apsikeisdavo žemėmis, persiveždavo žmones. Čia svarbūs buvo asmeniniai ryšiai: jei geras valstietis – persivežame, jei blogas – nereikia, parduodu. Aš nežinau, tiesiog samprotauju, kad gal per kokius 50–60 metų, per vieną kartą, žmonės prisirišdavo prie žemės? Pradėdavo tvarkytis, kirsti mišką, arti, sėti, vaikai, šeima didėja, gausėja, gal tada ir pririekė apskaitos?

R. L. Ir žemių konsolidavimo. Kad ir Dubingių Radvilos. Dubingių kunigaikštystėje vyko labai įdomių dalykų. Ji buvo iš visų pusių apsupta valstybinių žemių, ir čia ima ryškėti jų užvaldymo strategija, kai, tarkim, Radvilos turi žemės sklypą kaip salą, kurią iš visų pusių supa valstybinės žemės. Jie neįsigyja sklypo greta, bet įsigyja sklypą toliau, toki, kurį valstybinė žemė vėl skiria nuo jų teritorijos, tarsi dar vieną salą. O paskui juos abu sujungia, pasisavindami valstybines žemes. Ar tokių atvejų LDK buvo ir daugiau?

T. Č. Taip, daugelis taip darė. Paskui valdovo prašai: va čia man būtų patogiau...

Rasa BERTAŠIŪTĖ. Manau, kad valakas nėra vien žemės matavimo, ploto vienetas – jis buvo labai susietas su žmogumi. Nes valakai skyrėsi savo dydžiu – nuo 150 iki mažiau negu 20 hektarų. Vadinasi, tai buvo teritorinis vienetas, kurį galėjo apdirbti šeima su dviem žagrėm. Mes dabar jį suprantame kaip žemės plotą, bet to meto žmogus gal tą valaką suprato kitaip?

R. L. Aš truputį kitaip pasakyčiau. Valakas – tai teritorinis vienetas, iš kurio viena šeima galėjo išgyventi.

T. Č. Ir duot pelno.

R. B. Bet jis labai skiriasi! Pavyzdžiui, pagal Kazimierą Šešelgį, Aukštaitijoje, kuri jau nuo seno buvo tankiai apgyvendinta, valakai buvo gerokai mažesni. Žemės buvo įdirbtos, derlingos, ir reikėjo mažiau ploto, kad šeima išgyventų. Tuo tarpu kitur, kur išdegindavo miškus, tie valakai buvo labai dideli.

R. L. Jie turėtų tiesiogiai sietis su žemės derlingumu. Nes iš tikrųjų, ką reiškia „plotas, reikalingas išgyventi vienai šeimai“? Jeigu žemė duoda iš hektaro, sakykim, trečią grūdą, tai viena, jeigu duoda dešimtą grūdą – visiškai kas kita.

T. Č. Galima ir taip pasamprotauti: tiesiog kažkoks bajoras turi daug žmonių, bet mažai žemės, ir valakas nori nenori mažėja.

Elona ILGIUVIENĖ. O kaip buvo suvokiama tėviškė, ir apskritai, kada ši sąvoka atsirado? Kokios yra tėviškės ribos? Ar tas valakas?

T. Č. Ji susijusi su tėvonišėmis valdomis. Man visų pirma su tėviške siejasi giminės trečdalis teisė į žemę. Tarkim, bajoras turi žemės, jis ją gavo už karo tarnybą, visiems žinoma, jog jis gali du trečdalius žemės parduoti, bet vienas jos trečdalis neliečiamas – dėl jo sprendžia giminė. Tai toks pririšimas, visų bendras interesas. Tu priklausai giminei, tad giminei svarbu, ką su ta žeme darysi, nuskursi ar ne. Gal taip ir formavosi mentalitetas. Nes tėviškė vis dėlto yra gana vėlyvas dalykas. Sunku pasakyti, kaip XIII–XIV a. buvo lietuviškose teritorijose, bet, kaip nustatė Artūras Dubonis, Livonijoje dar XII a. kas dvidešimt metų būdavo vis perdalijamos žemės – valdai geresnes ar prastesnes žemes ir lauki visos bendruomenės susirinkimo po dvidešimties metų, žemių perdalijimo. Dar įdomus dykros dalijimas ir jos ribų žymėjimas. Važiavimas į tą riboną vadinamas *burtu*. Tarkim, susirenka dykroj Leipalingio dvaro gyventojai, kurie kolektyviai sprendžia, kas bus su ta valda. Slaviškam, rusėniškam tekste tai pavadinama: *Na burt ujechali*. Lietuviškas žodis įterpiamas, reiškia, metami burtai. Jie išvažiuoja į burtus, dalytis žemių.

R. L. Aš visiškai pritarčiau kolegai. Žemės perdalijimas LDK buvo išnykęs. Turbūt tėvonijos idėja vis dėlto atsiranda valdovo aplinkoje. Tai yra valdovo žemės nuosavybė, jo didysis alodas, ir jis tai aiškiai pasako. Tarkime, Vytauto diskusijose su Vokiečių ordinu dažnai matome šią idėją išsakytą labai kietai: „Tai yra mano tėvonišė valda“. Na, ta tėviškė buvo labai didelė, bet iš principo valdovas formuluoja suvokimą, kad mano yra tai, kas ateina per mano giminę. Šiuo atveju kalbame apie „savininko“ savimonę. Diduomenė turėjo tokią, pavadinkime, tėvonišę savimonę bene nuo Gedimino laikų, o kada valstietis ją įgijo, net nežinau.

T. Č. Vis dėlto aš manau, kad tėvoniją reikia sieti su gimine, nes tuo metu be giminės esi kone niekas. O jei giminė yra, turi užnugarį.

V. V. Manau, kad Elona klausia apie kitką. Taip, tėvonijos paveldimos, bet juk valstiečiai palaipsniui netenka laisvės, netenka jos palaipsniui...

R. L. Laisvės kaip teisės į žemę?

T. Č. Bet yra tėvonišiai valstiečiai.

V. V. Bet aš noriu paminėti, kad yra žinomas nepaprastai žodis *apidėmė*. Savo pranešime plačiau apie jį papasakosiu. Dokumentuose jis atsiranda iki Valakų reformos. Ta *apidėmė* yra sodybvietė. Įvykdžius reformą ir reformos metu jau paminėta daugybė *apidėmių* – tai nukeltos sodybos, viensėdžiai, kurie buvo atkelti į kaimus. Faktiškai tai pirmoji žinoma tokio masto kolektyvizacija.

Kęstutis NAVICKAS. Melioracija.

V. V. Gal. Ir štai šiame lygmenyje gali būti, kad tos giminės, šeimos, tie valstiečiai, kurie šiuo atveju mums rūpi gal net labiau nei didikai, suvokia ryšį su buvusia vieta, kur jie gyveno. Vienas iš svarbiausių *apidėmės* bruožų – jai rodoma religinė pagarba.

R. L. Mes kalbame apie gimtąją žemę: aš, mano protėviai, visi mano giminės žmonės įdėjo darbo, kad ją tokią sukurtų. Kai mane perkelia į kitą vietą – tai jau nebe mano žemė, nes aš į ją nieko neįdėjau, tiesiog sėdžiu kaime su tais trimis rėžiais, kuriuos savo darbu vėl reikia „prisijaukinti“.

V. V. Bet tai formuoja ir sustiprina senovės jausmą, kad taip buvo „nuo senų laikų“, kad mes ten valdėme ir mūsų tėvai. Ir tie žodiniai liudijimai visada apeliuoja į vieną tiesą – „tai buvo seniai, tai buvo visados“.

T. Č. Dar dėl *apidėmės*. Man kilo mintis. Pagal nuosavybės sampratą, valda yra namai. Pirmajame Lietuvos Statute yra skirtingos bausmės už namų ir valdų užpuolimą. Taip ir vadinama: „namus užpuolė“. Valdų užpuolimas yra nagrinėjamas teisme, ieškoma atsakovo, bet namų užpuolimas – visai kas kita! Milžiniškos baudos! Namai yra kažkas daugiau negu žemė.

A. A. Man pasirodė įdomu, jog Livonijoje kas dvidešimt metų keisdavo žemės ribas, bet kaip su pastatais, ar keitėsi tiktai dirbamos žemės ribos?

T. Č. Labai sunku pasakyti, gal archeologai galėtų tuos dalykus geriau išmanyti... Aš žinau tik iš kai kurių XVII a. aprašymų, Simono Grunau ir kitų, kaip Prūsijoje būdavo suvokiama gyvenvietė: ten buvo kažkokie maži namukai, kur gyveno atskiros šeimelės. Jos lyg ir kartu, lyg turi po atskirą kambarį...

A. A. Atskiras klėtis turėjo. Gyveno didelės šeimynos, nes negalėjo ūkio dalyti, bet sutuoktinių poros kiekviena turėjo po atskirą klėtį.

Diskusiją spaudai parengė Inga BUTRIMAITĖ